

TRANSMİLLİ CİNAYƏTLƏRƏ MÜNASİBƏTDƏ YURİSDİKSİYANIN MÜƏYYƏN EDİLMƏSİNİN NƏZƏRİ VƏ PRAKTİKİ ASPEKTLƏRİ

ORUC MÜRSƏLOV*

Xülasə

Məqalə müasir dövrdə iki və ya daha çox dövlətin iqtisadi, siyasi, hüquqi və digər maraqlarına qəsd edən transmilli cinayətlərə görə yurisdiksiyanın müəyyən edilməsinin nəzəri və praktiki aspektlərinin kompleks təhlilinə həsr olunmuşdur. Beynəlxalq hüquqa (xüsusən də Palermo Konvensiyasına) görə, əməl o halda transmilli xarakter daşıyır ki, bu cinayət iki və ya daha çox dövlətin ərazisində törədilsin, müvafiq fəaliyyət digər dövlətdə planlaşdırılsın və ya idarə olunsun, yaxud cinayət fəaliyyəti bir neçə dövlətdə fəaliyyət göstərən müəssisə kimi cinayətkar qrup tərəfindən həyata keçirilsin. Əməlin transmilli xarakteri eyni vaxtda ərazisində cinayət baş vermiş, cinayətdən zərər çəkmiş və cinayətkarın vətəndaşı olduğu dövlətlərin paralel olaraq cinayət işi başlamaq və yurisdiksiyaya iddia etmək hüququ yaradır və nəticədə, yurisdiksiyaların kolliziyası baş verir. Bu problemin həll edilməsi beynəlxalq hüququn qarşısında daha optimal yurisdiksiya növünün müəyyən edilməsi və daha səmərəli prinsiplərin tətbiqi öhdəliyini zəruri edir.

Araşdırma və təhlillər əsasında məqalədə qeyd olunur ki, müasir dövrdə transmilli cinayətlərlə mübarizə sahəsində meydana çıxan yurisdiksiya münaqişələrinin həllinin ən optimal mexanizmi paralel yurisdiksiyanın tətbiqidir. Bu yurisdiksiya növünün tətbiqi bir tərəfdən transmilli cinayətlərlə mübarizədə dövlətlərin hüquq-mühafizə və məhkəmə orqanlarının daha sıx əməkdaşlığına zəmin yaradır, digər tərəfdən isə cinayətkarların cəzasız qalmamasını təmin edir.

Məqalədə, Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 12.3-cü maddəsində fərqli hüquqi təbiətə və fərqli hüquqi məsuliyyət rejiminə malik beynəlxalq və transmilli cinayətlərin yurisdiksiya şərtlərinin düzgün olmaması qənaətinə gəlinir. Təklif edilir ki, maddədə beynəlxalq cinayətlər üçün şərtsiz, transmilli cinayətlər üçün isə cinayətkarın ölkə ərazisində olmasını tələb edən şərti universal yurisdiksiya rejimi müəyyən edilməlidir.

Açar sözlər: *transmilli cinayətlər, yurisdiksiya, Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi, Palermo Konvensiyası, ərazi yurisdiksiyası, kriminal qloballaşma, universal yurisdiksiya. şərti universal yurisdiksiya, paralel yurisdiksiya.*

I. Yurisdiksiyanın anlayışı, mahiyyəti və əhəmiyyəti

Müasir dövrdə beynəlxalq həyat hadisələrinin sürətlə qloballaşması prosesi milli cinayət qanunları ilə qadağan olunan əməllərin də sərhədləri aşaraq transmilliləşməsinə səbəb olmuş və bir növ ümumdünya miqyası almışdır. Xüsusən XX əsrin son onillikləri sübut etdi ki, cinayətkarlığın qloballaşması

* Bakı Dövlət Universitetinin doktorantı/ email- orucmurselov1@gmail.com

problemi məhdud milli-dövlət vasitələri və metodları çərçivəsində həll edilə bilməz. Deməli, cinayətkarlıq özünün yayılma miqyası ilə xarakterizə olunan global problemlərin xüsusi növü kimi özünəməxsus beynəlxalq reaksiya tələb edir. Odur ki, əsrlərin qovşağında Birləşmiş Millətlər Təşkilatının (BMT) üzvü olan ölkələr ümumdünya problemi olan cinayətkarlığa qarşı mübarizənin ümumi və birgə vəzifə olduğunu, kriminal qloballaşmanın ciddi fəsadlara yol açdığını nəzərə alaraq, 2000-ci il Transmilli mütəşəkkil cinayətkarlığa qarşı Konvensiyanın (2000-ci il Konvensiyası və ya Palermo Konvensiyası) qəbuluna nail olublar. Sözügedən Konvensiya transmilli cinayətlərlə mübarizə sahəsində dövlətlərin əməkdaşlığını koordinasiya edən ilk universal beynəlxalq hüquq aktı hesab olunur və Azərbaycan Respublikası da (AR) daxil olmaqla, dünyanın əksə-riyyət ölkəsi onun iştirakçısıdır.

Palermo Konvensiyanının məqsədi transmilli mütəşəkkil cinayətkarlığın qarşısının alınması və onunla mübarizə işində əməkdaşlığı təşviq etməkdən ibarətdir [3, s. 311], lakin bu konvensiyada “transmilli cinayət” anlayışına tərif verilməmişdir. Bunun əvəzinə, sənədin müəllifləri Konvensiyanın 3-cü maddəsinin 2-ci hissəsində hər hansı bir əməli transmilli cinayət kimi xarakterizə edən aşağıdakı əlamətlərin şərt olduğunu qeyd edirlər: 1) cinayət birdən çox dövlətdə törədilir; 2) cinayət bir dövlətdə törədilir, lakin onun hazırlanmasının, planlaşdırılmasının, ona rəhbərliyin və ya nəzarətin əhəmiyyət kəsb edən hissəsi digər dövlətdə baş verir; 3) cinayət bir dövlətdə törədilir, lakin öz cinayətkar fəaliyyətini birdən çox dövlətdə həyata keçirən mütəşəkkil cinayətkar qrupun iştirakı ilə törədilir; 4) cinayət bir dövlətdə törədilir, lakin onun əhəmiyyət kəsb edən nəticələri digər dövlətdə baş verir [3, s. 312],

Qeyd olunan müəyyənlikdən göründüyü kimi transmilli cinayətlərin müəyyənedici əlaməti, Palermo Konvensiyanının adında yer alan və transmilli cinayətin fakültativ əlaməti olan cinayətkar fəaliyyət forması deyil, iki və ya daha çox dövlətin qanunvericiliyində nəzərdə tutulan cinayət hüquq normalarının pozulmasıdır. Başqa sözlə desək, Konvensiyanın 3-cü maddəsinin məna yükünə görə, transmilli cinayət prinsip etibarilə iki və daha çox dövlətin ərazisində, iki və daha çox dövlətin vətəndaşları tərəfindən törədilən, cinayət qanunu ilə qadağan olunan, cəzalandırılan ümumcinayət əməlləridir. Professor Şəhla Səmədova transmilli cinayətlər anlayışına geniş mənada münasibət sərgiləyərək vurğulayır ki, geniş mənada transmilli cinayətlər anlayışı özündə beynəlxalq cinayətləri, beynəlxalq xarakterli cinayətləri və xarici elementli adi cinayətləri ehtiva edir. Sonra müəllif qeyd edir ki, ilk iki növ kateqoriya üzrə cinayətlər həm beynəlxalq hüquq normaları, həm də milli, üçüncü kateqoriyaya aid cinayətlər yalnız milli hüquq normaları ilə tənzimlənir. Beynəlxalq cinayətlər və beynəlxalq xarakterli cinayətlər, hətta bir dövlətin ərazisində törədilsə belə, onlara münasibətdə universallıq prinsipinin tətbiqi səbəbindən bu cinayətlər eksterritorial (transmilli) xarakter daşıyır. Xarici elementli adi cinayətlər isə iki və ya daha çox dövlətin ərazisində törədildikdə və ya iki və ya daha çox dövlətin vətəndaşları tərəfindən törədildikdə əməl “transmilli cinayətlər” qrupuna aid edilə bilər [8, s. 220].

Hesab edirik ki, transmilli cinayətlər, iki və ya daha çox dövlətin maraqlarına qəsd edən, hazırlanması, törədilməsi və ya nəticələri sərhədləri aşan, təqib və cəzalandırma sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığı tələb edən ictimai təhlükəli əməllərdir. Belə cinayətlər əsasən mütəşəkkil cinayətkar qrupun iştirakı ilə törədilir və bu cinayətləri törədən şəxslərin əsas məqsədi qanunsuz mənfəət və ya üstünlük əldə etməkdir. Bu meyar Palermo Konvensiyasının 2-ci maddəsində öz təsdiqini tapıb. Konvensiyanın 2-ci maddəsinə əsasən, mütəşəkkil cinayətkar qrup dedikdə birbaşa və ya dolaylı maliyyə və digər maddi mənfəət almaq üçün bir və ya bir neçə ciddi cinayəti və ya bu Konvensiyaya uyğun olaraq cinayət kimi tanınmış cinayətləri törətmək məqsədi ilə müəyyən müddət ərzində mövcud olan və birgə hərəkət edən üç və ya daha çox şəxsin struktur şəklində təşkil edilmiş qrupu başa düşülür [3, s. 311].

Cinayətkar fəaliyyətin qarşısının alınması, cinayət törətmiş şəxslərin aşkar edilib tutulması, cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi, baş vermiş cinayət əməlinə hüquqi qiymətin verilməsi, cəzanın müəyyən olunması hər bir dövlətin suverenliyi çərçivəsində onun yurisdiksiyasına aiddir. Bu funksiyaları dövlətin hüquq-mühafizə orqanları və məhkəmələri həyata keçirir. Cinayətkarlıqla mübarizənin dövlətin daxili yurisdiksiyasına aid olmasına baxmayaraq, o, heç də bu sahədə beynəlxalq əməkdaşlıq üçün maneə deyil. Beynəlxalq qanunlar transmilli cinayətlərlə mübarizə sahəsində həmin əməllərin təqibi və istintaqı, cinayətkarların verilməsi, məhkəmə icraatı, cinayət qanununun ərazidənkənarlıq yurisdiksiyasının tətbiqi kimi prosedurların təkmilləşdirilməsinə hər vasitə ilə köməklik etməyi özünün prioritet məqsədi hesab edir. Bir halda ki, söhbət dövlətlərin siyasi, iqtisadi və maliyyə və ya digər maraqlarına qəsd edən transmilli cinayətlərin qarşısının alınmasından gedir.

2000-ci il Konvensiyasının 3-cü maddəsinə istinadən qeyd edə bilərik ki, transmilli cinayətlər tərkib elementlərinə görə mürəkkəb kateqoriyalı hüquq pozuntularıdır. Qeyd olunan bu cinayətlər iki və ya daha çox dövlətin ərazisində baş verəndən, onların vətəndaşları tərəfindən törədildiyindən və yaxud onun nəticələrinin iki və ya daha çox dövlətin maraqlarına toxunduğundan, bu cinayətlərə münasibətdə yurisdiksiyanın müəyyənləşməsində dövlətlərin müəyyən problemlərlə üzləşməsi istisna deyil. Səbəb isə ondan ibarətdir ki, transmilli cinayətlər milli hüquq sistemlərinin çərçivəsindən kənara çıxmaqla yanaşı, bu cinayətlərin istintaqı və təqibini də çətinləşdirir.

Belə bir sual yaranır: transmilli cinayətlərə görə yurisdiksiya münaqişələrini necə həll etmək, yurisdiksiyanın müəyyən edilməsinin hüquqi əsasları, şərtləri və nəzərə alınan prinsiplər hansılardır, beynəlxalq hüquqda və milli qanunvericilikdə bu problemlərin həlli yolları və ziddiyyətlərin həlli imkanları varmı?

Şübhəsiz ki, törədilən transmilli cinayətə münasibətdə bir dövlət ərazi, digəri şəxsi, başqa birisi ərazidənkənarlıq, başqa birisi universal və yaxud müdafiə yurisdiksiya əsaslanaraq cinayətkarı təqib edə bilər. Transmilli cinayətlər üçün xarakterik olan bu unikal problem beynəlxalq hüquq tərəfindən tanınır və

qəbul edilir. Transmilli cinayət hüququ üzrə dünyada ilk kitab müəlliflərindən olan professor Nil Boysterin dili ilə desək, transmilli cinayətlərlə bağlı əsl yurisdiksiya münaqişələri baş verdikdə, sadəcə öz növbələrini tutmaq tərəflərin (dövlətlərin) işidir [18, s. 152].

Transmilli cinayətlərə münasibətdə yurisdiksiyanın müəyyən edilməsinə dair məsələlərin araşdırılmasına və təhlilinə keçməzdən öncə, “*yurisdiksiya*” termininin özünün mənə yükünə aydınlıq gətirilməsini zəruri hesab edirik. Latin mənşəli termin olan *yurisdictio* - mühakimə üsulu, *yus* - hüquq, səlahiyyət, *dico* - deyirəm mənalarını ifadə edir. Yurisdiksiya hakimiyyət, tabeçilik, aidiyyət, bu və ya digər məsələni həll etmək, mühakimə etmək və bu kimi digər mənalarda işlədilir və o, dövlətin suveren hüquqlarının realizəsi üçün mühüm əhəmiyyətə malikdir [4, s. 138].

Yurisdiksiya termini hüquqi praktikada ən geniş yayılmış terminlərdən biri olsa da, müxtəlif situasiyalarda tez-tez işlənilsə də, lakin elmi-nəzəri və doktrinal baxışlarda onun mahiyyəti və məzmunu haqqında vahid yanaşma yoxdur. Məsələn, bəzi beynəlxalq hüquq ədəbiyyatında yurisdiksiya suveren dövlətin həm öz ərazisində, həm də dövlət sərhədlərindən kənarda tətbiq olunan qanun və qaydalar qəbul etməsi, öz dövlətinin və xarici dövlətlərin fiziki və hüquqi şəxsləri tərəfindən həmin qanun və qaydalara əməl olunmasını təmin etmək səlahiyyəti kimi xarakterizə edilir [13, s. 114]. Beynəlxalq hüquq üzrə tanınmış alim Malkolm Şou qeyd edir ki, yurisdiksiya dövlət suverenliyinin vacib və mərkəzi xüsusiyyətidir, çünki o, hüquqi münasibətləri və öhdəlikləri yarada, dəyişdirə və ya ləğv edə bilən hakimiyyətin həyata keçirilməsini təmsil edir. Buna qanunvericilik, icra və ya məhkəmə orqanlarının fəaliyyəti vasitəsilə nail olmaq olar [23, s. 645]. L.V.Terenteva elmi ədəbiyyatda üstünlük təşkil edən yanaşmaya istinad edərək vurğulayır ki, yurisdiksiya dövlətin suverenliyinin və müəyyən ərazi çərçivəsində dövlət hakimiyyətinin fəaliyyət sferasının təzahürüdür [16, s.161-162]. D.A.Korkaçevanın fikrincə yurisdiksiya səlahiyyətləri qanunla təsbit edilmiş yurisdiksiya orqanı tərəfindən müəyyən prosessual formada, bütün tərəflər üçün icrası məcburi olan yurisdiksiya aktının qəbul edilməsi ilə həyata keçirilən fəaliyyətdir [11, s. 93].

Hüquq elmləri doktoru A.R.Kayumova beynəlxalq hüquqda yurisdiksiya termininin üç aspektdə nəzərdən keçirilməsinə işarə edir. O, qeyd edir ki, yurisdiksiya ilk növbədə dövlətlərin suveren hakimiyyətinin müəyyən obyektlər və ya ərazinin müəyyən sahələri üzərində genişləndirilməsi, yəni ərazi üstünlüyünün təzahürü; ikincisi, transmilli və beynəlxalq cinayətlərlə mübarizə üçün dövlət tədbirləri; üçüncüsü, milli və beynəlxalq məhkəmə orqanlarının yurisdiksiyası daxilində prosedur tədbirlər kompleksi kimi anlaşılar [12, s. 9]. Müəllif sonra belə bir qənaətdə gəlir ki, normativ tərifin olmaması və beynəlxalq hüquq sənədlərində istifadəsinin müxtəlifliyi doktrində yurisdiksiya termininin həm geniş, həm də dar təfsirinin mövcudluğuna səbəb olmuşdur. Geniş təfsirdə yurisdiksiya - dövlətin səlahiyyətləri kompleksi ilə eyniləşdirilir, dar mənada yurisdiksiya sosial

münasibətlərin tənzimlənməsi sahəsi kimi qəbul edilir və ya hüquq tətbiqetmə fəaliyyəti ilə məhdudlaşır [12, s. 9].

Yurisdiksiya bəzən müvafiq konvensiyanın üzvü olan dövlətlərin hər hansı obyektlərə və ya ərazinin müəyyən hissəsinə suveren hakimiyyətinin şamil olunması, daha dəqiq vurğulasaq ərazi hökmranlığının təzahürü kimi münasibətlərin tənzimlənməsinə tətbiq edilir. Məsələn, BMT-in Dəniz hüququ üzrə 1982-ci il Konvensiyasının 59-cu maddəsində qeyd olunur ki, sahilyanı dövlət müstəsna iqtisadi zonada həmin Konvensiyanın müvafiq müddəalarında nəzərdə tutulmuş məsələlər üzrə yurisdiksiyaya malikdir: a) süni adaların, qurğuların, tikililərin yaradılması və istifadəsi; b) elmi tədqiqat işlərinin aparılması; c) dəniz mühitinin qorunması [10, s. 344].

Cinayət-hüquqi xarakterli beynəlxalq müqavilələrdə isə yurisdiksiya əməlin kriminallaşdırılmasının, o cümlədən, dövlətin səlahiyyətli məhkəmə və hüquq-mühafizə orqanlarının cinayət-prosessual hərəkətlərin həyata keçirməsi də daxil olmaqla, transmilli cinayətlər üzrə tədbirlərin tətbiq edilməsi kimi qəbul edilir. Bir qayda olaraq, belə konvensiyalar cinayət yurisdiksiyasının həyata keçirilməsinin mümkünlüyünü cinayət qanununun mühüm prinsipləri olan məkan (ərazi) və şəxslər dairəsinə görə müəyyən edir. Belə beynəlxalq hüquqi aktlara: Mülki aviasiya təhlükəsizliyinə qarşı yönələn qanunsuz aktlarla mübarizə haqqında 1971-ci il, Diplomatik agentlərə və beynəlxalq müdafiədən istifadə edən şəxslərə qarşı cinayətlərin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında 1973-cü il, Transmilli mütəşəkkil cinayətkarlığa qarşı 2000-ci il Konvensiyalarını, 1998-ci il Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Statutunu və d. beynəlxalq aktları misal göstərmək olar. Məsələn, Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Statutunun 12-ci maddəsində belə bir fikir ifadə olunur ki, dövlət Statutun iştirakçısı olmaqla 5-ci maddədə qeyd edilmiş cinayətlərə münasibətdə Məhkəmənin yurisdiksiyasını tanıyır, o şərtlə ki, həmin cinayətlər Məhkəmənin yurisdiksiyasını tanıyan dövlətin ərazisində baş versin və sadalanan cinayətlər onun vətəndaşı tərəfindən törədilmiş olsun [22]. Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin predmet yurisdiksiyasına beynəlxalq birliyin həyati əhəmiyyətli maraqlarına qəsd edən soyqırımı, insanlıq əleyhinə cinayətlər, təcavüz və müharibə cinayətləri daxildir.

Professor S.V.Çerņiçenko yurisdiksiyanı dövlətin məcburiyyət imkanının hüquqla əhatə olunan aspekti kimi qəbul edir. Müəllif vurğulayır ki, yurisdiksiya bir növ dövlətin öz hüquqi göstərişlərinin (əmrədi və qadağanın) həyata keçirilməsi və təmin edilməsini tələb etmək və ona yol vermək imkanındır [17, s. 114]. H.B.Oksman hesab edir ki, dövlətin yurisdiksiyası adı altında onun ən geniş mənasında müvafiq dövlətin fəaliyyət göstərməsinin qanuni hüquqa malik olması, nəyisə həll etmək hüququ, əgər fəaliyyət göstərsə, necə hərəkət etməsi başa düşülür [21, s. 55].

Hüquq ədəbiyyatında və doktrinada yurisdiksiyanın səlahiyyət anlayışı ilə qarşılıqlı əlaqəsinə də mühüm önəm verilir. Məsələn, A.A.Moiseyev yurisdiksiyanın genişləndirici təfsirinə söykənərək qeyd edir ki, dövlətin

yurisdiksiyası həmin dövlətin hüquqa uyğun fəaliyyətinə, onun dövlət hakimiyyətinə imkan verən hüquq və səlahiyyətlərinin məcmusudur [14, s. 32].

Yurisdiksiya və səlahiyyət anlayışları arasında münasibət təkcə dövlətdaxili hüquq mənasında deyil, həm də beynəlxalq hüquq mənasında başa düşülməlidir. Yəni, səlahiyyətə dövlətdaxili və ya beynəlxalq hüququn konkret subyektlərinin hüquqi cəhətdən malik olduqları hüquq və vəzifələrin məcmusu və kompleksi kimi yanaşma daha məqsədəmüvafiq hesab edilməlidir. İstənilən halda yurisdiksiyanın ərazi və ərazidənkənarlıq aspekti dövlətin suveren hüquqlarının realizəsi ilə birbaşa əlaqəyə malikdir. Suverenliyin xarici tərəfi onu şərtləndirir ki, dövlət ona məxsus olan suveren hüquqlarını özünün sərhədləri hüdudundan kənara şamil etmək niyyətində olarsa, o, mütləq öz yurisdiksiya imkanını iki hüquqla: birincisi, xarici dövlətin qanunları ilə, ikincisi isə, iştirakçısı olduğu beynəlxalq müqavilələrlə məhdudlaşdırmalıdır. Bu tələb, dövlətlərin suveren bərabərliyi prinsipinin normativ məzmunundan doğur. Belə ki, suverenlik müasir beynəlxalq hüququn mühüm prinsiplərindən biri olmaqla [19, s. 209] onu ehtiva edir ki, hər bir dövlət öz ərazisində müstəqil şəkildə qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyətini həyata keçirmək hüququna malikdir və eyni zamanda, hər bir dövlət bütün digər dövlətlərin suverenliyinə, ərazi bütövlüyünə, siyasi müstəqilliyinə hörmət etməli və onların daxili yurisdiksiyasında olan işlərə qarışmamalıdır.

Beynəlxalq hüquq preskriptiv yurisdiksiya, yəni müəyyən etmə və ya nizamasalma yurisdiksiya aspektində dövlətə öz daxili qanunlarını ərazisi çərçivəsində və onun hüdudlarından kənarda baş verən məsələlərə, yurisdiksiya obyektinin dövlət mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, tətbiqinə imkan verir. Lakin bu yurisdiksiyanın həyata keçirilməsi dövlətin öz ərazisi ilə məhdudlaşır və xüsusi razılaşma olmasa, onun başqa bir dövlətin ərazisində hər hansı bir formada tətbiqi mümkün deyildir. Başqa sözlə, yurisdiksiyanın tətbiqinin hüquqi imkan sərhədi dövlətlərin suveren bərabərliyi prinsipi ilə məhdudlaşır.

Beləliklə, yurisdiksiya hüquq sistemlərinin funksional fəaliyyətinin əsasını təşkil etməklə, dövlətlərin suveren hüquqlarının realizəsi üçün müstəsna əhəmiyyətə malik olan zəruri hüquqi hadisədir. O, dövlət hakimiyyətinin fəaliyyət sferasını və həcmi müəyyən edir.

Yurisdiksiya çoxmənalı anlayış olub özündə bir-birilə qarşılıqlı əlaqə və vəhdət təşkil edən aşağıdakı elementləri: səlahiyyət və səlahiyyətlər dairəsini, hakimiyyəti və onun hüdudlarını, tabeçiliyi, mühakimə icraatını, hüquqi məsələləri həll etmək hüququnu, qərarların qəbul edilməsini, xarici dövlətin immunitetindən mühakimə və prosessual təminatı, ərazi, zaman və şəxslər dairəsini, hüququn fəaliyyət sferasını və s. ehtiva edir.

II. Transmilli cinayətlərin təqibi, istintaqı və mühakiməsi zamanı nəzərə alınan yurisdiksiya prinsipləri

Hər bir dövlət müxtəlif prinsiplər əsasında şəxslər üzərində öz mülki-hüquqi və cinayət-hüquqi yurisdiksiyasını həyata keçirir. Bu prinsiplər dövlətin öz qanunvericiliyində müəyyən olunur və beynəlxalq hüquqa ziddiyyət təşkil etmir

[5, s.77]. Praktikada ərazi, ərazidənkənarlıq, vətəndaşlıq (aktiv və passiv), universallıq, müdafiə (qoruma) kimi yurisdiksiyanın ümumi prinsipləri tanınır. Yurisdiksiyanın qeyd olunan bu ümumi prinsipləri beynəlxalq və dövlətdaxili hüquq sistemlərinin əsas sütunlarından biri olduğu üçün, onlar transmilli cinayətlərlə mübarizədə də nəzərə alınır və tətbiq edilir. Başqa sözlə, istər beynəlxalq, istərsə də milli qanunvericilik transmilli cinayətlər üçün spesifik yurisdiksiya prinsipləri müəyyən etməmişdir.

Transmilli cinayətlər üzərində yurisdiksiyanın (cinayət yurisdiksiyasının) müəyyən edilməsinin və tətbiqinin hüquqi əsasları milli qanunvericiliyin (Cinayət Məcəlləsi, Ekstradisiya haqqında Qanun və d.) və dövlətlərin üzərinə müvafiq öhdəliklər qoyan beynəlxalq müqavilələrin (Palermo Konvensiyası, 2003-cü il korrupsiya əleyhinə BMT Konvensiyası, cinayət işləri üzrə qarşılıqlı hüquqi yardım haqqında müqavilələr və d.) kombinasiyasına əsaslanır. Belə hüquqi tənzimləmə zərurəti onunla bağlıdır ki, transmilli cinayətlər həm ərazi, həm də subyekt dairəsinə görə iki və ya daha çox dövləti əhatə etdiyindən, onların maraqlarına qəsd etdiyindən, milli qanunvericilik aktlarının və beynəlxalq müqavilələrin uyğunlaşdırılmış tətbiqi zərurəti meydana çıxır.

Onu qeyd etmək ki, praktikada transmilli cinayətlərlə mübarizə unilateral (birtərəfli) bilateral (ikitərəfli) və çoxtərəfli müstəvidə həyata keçirilir. Transmilli cinayətlərlə mübarizə işlərinin əksəriyyəti milli səviyyədə baş verir. Belə ki, dövlətlər qeyd olunan cinayətlərlə səmərəli mübarizə aparmaq məqsədilə qanunlar qəbul edir, təşkilati-hüquqi xarakterli tədbirlər həyata keçirirlər. Azərbaycan Respublikası üzərinə götürdüyü beynəlxalq öhdəliklərə sadıq qalaraq transmilli cinayətlərlə mübarizə sahəsində kifayət qədər birtərəfli addımlar atıb. Məsələn, korrupsiya cinayətlərini və insan alveri cinayətlərini qadağan edən qanunlar qəbul edib və eyni zamanda, bu cinayətlərlə mübarizə məqsədilə səlahiyyətli orqanlar yaradıb.

Lakin bu bir danılmaz faktdır ki, transmilli cinayətlərlə mübarizədə ən əlverişli hüquqi mexanizm ikitərəfli əməkdaşlıqdır. Belə ki, dövlətlər transmilli cinayətlərlə mübarizədə hüquq-mühafizə orqanlarının birgə işləməsinə kömək etmək üçün bir-biri ilə müxtəlif növ müqavilələr (cinayət işləri üzrə qarşılıqlı hüquqi yardım haqqında, ekstradisiya haqqında) bağlayırlar.

Nəhayət, dövlətlər çoxtərəfli əməkdaşlıq müstəvisində transmilli cinayətlərin araşdırılmasına, istintaqına və mühakiməsinə yardım etmək məqsədilə Interpol, Avropol kimi beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq edirlər. Mübarizənin hansı səviyyədə həyata keçirilməsindən asılı olmayaraq, transmilli cinayətləri törətməkdə təqsirli bilinən şəxslərin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilib cəzalandırılması üçün dövlətlər ərazi, ərazidənkənarlıq, şəxsi/vətəndaşlıq (aktiv/passiv), universallıq, və müdafiə (qoruma) kimi yurisdiksiya prinsiplərini nəzərə almağa məcburdurlar.

Ərazi və ərazidənkənarlıq prinsipləri transmilli cinayətlərə münasibətdə yurisdiksiyanın müəyyən edilməsinin əsas etalonudur. Ərazi prinsipinin mənə yükü ondan ibarətdir ki, dövlət öz ərazisində yerləşən bütün şəxslər, mülkiyyət və

baş verən bütün hadisələr üzərində yurisdiksiyaya malikdir. Məsələn, cinayət hansı dövlətin ərazisində törədilibsə, yurisdiksiya həmin dövlətin məhkəməsinə aiddir. Ərazi prinsipi dövlət suverenliyinin ərazi xarakterinin ifadəsidir. Məhz ərazi prinsipinə əsasən törədilmiş cinayətlə ərazi yurisdiksiyasına iddia edən dövlətin real əlaqəsinin müəyyən edilməsi imkanı yaranır [6, s.105]. Bu qayda istər dövlətin öz vətəndaşlarına, istərsə də əcnəbilərə şamil edilir. Ona görə ki, ərazi prinsipi bir tərəfdən dövlətin daxili təhlükəsizliyini qorumaq və qanunun aliliyini təmin etməyə xidmət edirsə, o, digər tərəfdən vətəndaşların hüquqlarını müdafiə etmək üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bununla bağlı professor İsfəndiyar Ağayev qeyd edir ki, cinayət qanununun məkan üzrə qüvvəsi ərazi və vətəndaşlıq prinsipləri ilə müəyyən edilir. Ərazi prinsipi dövlətin sərhədləri daxilində törədilən bütün cinayətlərə öz yurisdiksiyasını şamil etməsinə əsaslanır. Vətəndaşlıq prinsipi isə, vətəndaşın əməlinin cinayət sayılıb-sayılmamasından asılı olaraq, onun vətəndaşı olduğu dövlətin hüquqi nəzarətini nəzərdə tutur. Bu prinsiplərin tətbiqi beynəlxalq hüququn tərəfdar çıxdığı ümumbəşəri dəyərlərə, xüsusən, insan hüquqlarının müdafiəsi və dövlətlərin cinayətkarlıqla birgə mübarizə öhdəliklərinə uyğunlaşdırılır [2, s. 86].

Praktikada ərazi yurisdiksiyasının iki növü fərqləndirilir: obyektiv ərazi yurisdiksiyası və subyektiv ərazi yurisdiksiyası. Obyektiv ərazi yurisdiksiyasına əsasən, dövlət öz ərazisində başa çatmış hüquq pozuntuları üzərində yurisdiksiyaya malikdir və bu zaman törədilmiş cinayətin hər hansı bir ünsürü xaricdə baş verə bilər. Əslində, obyektiv ərazi yurisdiksiyası dövlətin ərazisində baş verən əməlin nəticələrinə əsaslanır. Məsələn, insan alveri cinayətinin təsiri konkret bir dövlətin ərazisində hiss olunursa (mənzə, tranzit, təyinat ölkəsi olaraq), həmin dövlət sözügedən cinayət üzərində yurisdiksiya tələb edə bilər.

Subyektiv ərazi yurisdiksiyası isə şərh etdiyimiz prinsipin əks variantıdır. Bu prinsipə görə, dövlət öz ölkəsində başlamış bütün hüquq pozuntuları üzərində yurisdiksiyaya malikdir, bu zaman hüquq pozuntusunun hər hansı bir ünsürü və ya onun başa çatması hər hansı digər ölkədə ola bilər. Məsələn, dövlətin ərazisində çap olunan saxta pul və əksinaz xarici dövlətdə istifadə olunsay belə, həmin dövlət bu qansuz fəaliyyətə görə hüquqi məsuliyyətin tətbiqini öz üzərinə götürə bilər.

Dövlətin qanunlarının yurisdiksiyası ərazidənkənarlıq aspektinə də malikdir. Yəni, dövlət öz hakimiyyətini özünün ərazi hüddudlarından kənarda, məsələn, beynəlxalq rejimli ərazilərdə onun bayrağı altında uçan və üzən gəmilərdə (*kvazi ərazilər*) yerləşən vətəndaşlarına, baş verən hüquq pozuntularına, habelə xarici dövlətin ərazisində olan vətəndaşlarına şamil edə bilər. Elə bu yerdə onu qeyd etmək istərdik ki, dövlət özünün yurisdiksiyasını, o cümlədən cinayət yurisdiksiyasını xarici dövlətin ərazisinə tətbiq edərkən, mütləq qanunlarının tətbiqi imkanını, əvvəldə də vurğuladığımız kimi beynəlxalq hüquq və yerləşmə dövlətinin qanunları ilə razılaşdırmalıdır və bu razılaşdırma dövlətlərarası əməkdaşlığın imperativ tələbidir. Əgər belə razılaşma olmazsa, onda müvafiq dövlətin fəaliyyəti xarici dövlətin suverenliyinin pozulması və

daxili işlərinə qanunsuz müdaxiləsi kimi qiymətləndirilə bilər. Palermo Konvensiyasının 4-cü maddəsində suverenliyin müdafiəsi iştirakçı dövlətlərin üzərinə bir öhdəlik olaraq qoyulub. Həmin maddədə qeyd olunur ki, iştirakçı dövlətlər bu konvensiyadan irəli gələn öhdəliklərini dövlətlərin suveren bərabərliyi, daxili işlərinə qarışmamaq və ərazi bütövlüyü prinsiplərinə uyğun olaraq yerinə yetirməlidir.

Bəzən praktikada ərazidənkənarlıq yurisdiksiyasının qarşılıqlı razılaşma olmadan tətbiqi hallarına rast gəlinir və bu əsasən qaçmış cinayətkarların tələb edən dövlətin mühakimə yurisdiksiyası altına salınması zamanı baş verir. Məsələn, ABŞ-ın cinayətkarlıqla mübarizə praktikasında ekstradisiyanın alternativini kimi cinayətkarların qanunsuz oğurlanması (*illegal abduction*) və ya zorla oğurlanmasına (*forcible abduction*) dair Kera-Frisbi (*Ker-Frisbie doctrine*) doktrinası mövcuddur və bu doktrina ABŞ-da hüquqi prinsip kimi tanınır [20, s. 76-124]. Şərh etdiyimiz doktrinaya görə, əgər konkret dövlətlə ABŞ arasında müvafiq ekstradisiya haqqında müqavilə yoxdursa və buna baxmayaraq, ABŞ şəxsin ekstradisiya olunmasında maraqlıdırsa, onu tələb edərsə və qarşı dövlət həmin şəxsin verilməsindən imtina edərsə, belə olan halda ABŞ-ın xüsusi xidmət orqanları həmin şəxsin qanunsuz oğurlanmasını həyata keçirir. Məhkəmə yalnız məhkəmə prosesinin özünün ədalətliliyi ilə maraqlanır və təqsirləndirilən şəxsin ABŞ-ın hakimiyyət orqanlarının əlinə necə düşdüyü ilə maraqlanmır. Əslində, doktrina hüquq-mühafizə orqanlarına şəxslərin digər dövlətlərdən qeyriqanuni və ya zorla oğurlanmasını həyata keçirməklə həm ekstradisiya müqavilələrini görməməzliyə vurmağa imkan verir, həm də xarici dövlətin daxili işlərinə və suverenliyinə hörmətsizlik edir, şəxsin ədalətli məhkəmə araşdırılması hüququnu məhdudlaşdırır. Məsələn, ABŞ-ın xüsusi xidmət orqanları bu doktrinaya əsaslanaraq 1990-cı ildə Panamanın dövlət başçısı general Manuel Noryeqanı, 1992-ci ildə Maçeynanı qanunsuz yolla oğurlamış və onlar ABŞ-da mühakimə olunmuşlar.

Beynəlxalq hüquq dövlətə belə bir hüquqi imkan təqdim edir ki, o, öz yurisdiksiyasını müəyyən şəxslər üzərində, onların statuslarından və ya hərəkətlərindən asılı olmayaraq, o cümlədən yalnız öz ərazisi ilə məhdudlaşmamaq şərtilə, həyata keçirə bilər. Şəxsi yurisdiksiyanın aktiv vətəndaşlıq və passiv vətəndaşlıq kimi növləri fərqləndirilir. Aktiv vətəndaşlıq prinsipinə əsasən, dövlət öz vətəndaşlarına münasibətdə, cinayətin və ya mülki hüquq pozuntusunun harada baş verməsindən asılı olmayaraq, onlara qarşı öz yurisdiksiyasını həyata keçirə bilər. Passiv vətəndaşlıq prinsipinin tətbiqi cinayətin qurbanı ilə bağlıdır. Belə ki, dövlət öz vətəndaşlarının cinayətin qurbanı olduğu bütün cinayət əməlləri üzərində yurisdiksiya həyata keçirə bilər; bu zaman cinayətin törədildiyi yer və ya cinayəti törədən şəxsin vətəndaşlığı yurisdiksiyanın tətbiqi üçün əhəmiyyət kəsb etmir.

Lakin passiv vətəndaşlıq yurisdiksiyasının tətbiqi yuxarıda şərh etdiyimiz prinsiplərlə ziddiyyət təşkil edə bilər. Buna o hallar səbəb ola bilər ki, hər hansı əməl qurbanın vətəndaşı olduğu ölkənin qanunvericiliyinə görə cinayət sayıldığı halda, həmin əməlin baş verdiyi ölkənin (ərazi yurisdiksiyası) və ya əməli törədən

şəxsin vətəndaşı olduğu ölkənin (vətəndaşlıq yurisdiksiyası) qanunvericiliyinə görə cinayət sayılmaya bilər. Bu cür hallarda, yəni üst-üstə düşən yurisdiksiya hallarında passiv vətəndaşlıq prinsipi, əsasən, arxa plana keçir.

Transmilli cinayətlərlə mübarizə sahəsində ərazi, ərazidənkənarlıq və vətəndaşlıq prinsiplərinin cinayət yurisdiksiyasının tətbiqinin əsasını təşkil etdiyini biz AR qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsinin (CM) 11-ci və 12-ci maddələrinin və Palermo Konvensiyasının 15-ci (yurisdiksiya) maddəsinin müqayisəli təhlilində də görə bilərik. Palermo Konvensiyasının 15-ci maddəsinin tələblərinə əsasən, hər bir iştirakçı dövlət bu Konvensiyanın 5,6,8 və 23-cü maddələrinə uyğun olaraq cinayət kimi tanınmış əməllərə dair öz yurisdiksiyasını müəyyən edərkən ərazi prinsipini (cinayətin dövlətin ərazisində, onun bayrağı altındakı dəniz və ya hava gəmisində törədilməsini), vətəndaşlıq prinsipini (cinayətin dövlətin vətəndaşına qarşı, yaxud onun vətəndaşı və ya daimi yaşayan vətəndaşlığı olmayan şəxs tərəfindən törədilməsini) və ərazidənkənarlıq prinsipini (Konvensiyanın 5 və 6-cı maddələrində nəzərdə tutulan və dövlətin hüddudlarından kənarda törədilməsinə baxmayaraq, onun ərazisində ciddi cinayət törətmək məqsədi daşıyan əməlləri) nəzərə alaraq müvafiq tədbirlər görməlidir.

Konvensiyanın 15-ci maddəsində nəzərdə tutulan prinsipial müddəalar AR CM-nin 11-ci və 12-ci maddələrində də təsbit olunmuşdur [1, s. 29-30]. CM-nin 11.1.-ci maddəsi ərazi prinsipini (obyektiv ərazi) əldə rəhbər tutaraq müəyyən edir ki, AR ərazisində başlamış, yaxud davam etmiş və ya başa çatmış cinayət, AR ərazisində törədilmiş cinayət sayılır və AR ərazisində cinayət törətmiş şəxs bu Məcəllə əsasında cinayət məsuliyyətinə cəlb edilir. Cinayət qanununun AR ərazisindən kənarda törədilən cinayətlərə görə qvvəsini müəyyən edən 12.1 və 12.1-1.-ci maddədə AR vətəndaşlarının, həm də AR daimi yaşayan vətəndaşlığı olmayan şəxslərin xaricdə törətdiyi cinayətlərə görə (ikili kriminallıq prinsipi əsas götürülməklə) məsuliyyəti müəyyən edilir. Maddə 12.2 və 12.2-1-də isə AR hüddudlarından kənarda AR vətəndaşlarına və ya dövlətin maraqlarına qarşı cinayət törətmiş əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin məsuliyyətə cəlb olunma qaydası nəzərdə tutulur.

Hesab edirik ki, ərazi yurisdiksiyasının (obyektiv və subyektiv) qanunvericilikdə təsbiti transmilli cinayətlərlə mübarizə baxımından olduqca mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Məsələnin aktuallığı onunla şərtləşir ki, hazırda insan alveri, qanunsuz miqrasiya, odlu sialhların qanunsuz dövriyyəsi, kibercinayətlər və korrupsiya kimi transmilli cinayətlər üzrə cinayət təqibini həyata keçirən vahid beynəlxalq cinayət ədliyyəsi orqanı mövcud deyildir. Bu səbəbdən milli qanunvericilik, ərazi və ərazidənkənarlıq prinsiplərindən asılı olmayaraq, transmilli cinayət törətmiş şəxslərin məsuliyyətə cəlb edilməsi və cəzalandırılması funksiyasını birbaşa daxili mexanizmlərin üzərinə qoyur.

Hər hansı əməlin transmilli mahiyyət kəsb etməsi, həmin əməlin törədilməsi faktına görə eyni vaxtda bir neçə dövlətin (məsələn, ərazisində cinayət baş vermiş dövlətin, cinayətdən zərər çəkmiş dövlətin, cinayətkarın vətəndaşı olduğu dövlətin) paralel olaraq cinayət işi başlamaq və yurisdiksiyaya iddia etməsinə

zəmin yaradır. Beləliklə, yurisdiksiyaların kolliziyası baş verir. Belə kolliziya yurisdiksiyanın ərazi, vətəndaşlıq (aktiv/passiv) və müdafiə prinsiplərinin məqsədləri müstəvisində yaranır. Məsələn, ərazi prinsipinin tələbinə görə, cinayət hansı dövlətin ərazisində törədilibsə, həmin dövlət cinayət işi başlamaq hüququna malikdir. Müdafiə prinsipi isə onu tələb edir ki, baş vermiş cinayət dövlətin təhlükəsizliyinə və ya digər maraqlarına qarşı yönəldiyindən, həmin dövlət ona öz yurisdiksiyasını tətbiq edə bilər.

Əlamətdar haldır ki, Palermo Konvensiyasının 15-ci maddəsində yurisdiksiyaların tətbiqi zamanı baş verəcək mümkün kolliziyaların aradan qaldırılmasının hüquqi imkanları nəzərdə tutulur. Yəni, Konvensiya transmilli cinayətlərlə mübarizədə iştirakçı dövlətlərə hər hansı cinayət yurisdiksiyasının müəyyən edilməsində sərbəstlik verir. Hesab edirik ki, yurisdiksiyaların toqquşması halında yaranan kolliziyaların aradan qaldırılmasının ən optimal üsulu paralel yurisdiksiyanın müəyyən edilməsidir. Paralel yurisdiksiya, eyni hüquqi məsələ üzərində bir neçə dövlətin eyni zamanda yurisdiksiyaya malik olması halıdır. Transmilli cinayətlər eyni vaxtda bir neçə dövlətin ərazisinə və ya maraqlarına toxunduğu üçün, paralel yurisdiksiya qaçılmaz olur. Paralel yurisdiksiya hüquqi məsələlərin həllində müxtəlif imkanlar təqdim etsə də, o, dövlətlərdən aşağıda qeyd olunan şərtlərin nəzərə alınmasını da tələb edir. Birinci şərt, suverenliyin qorunması, ikinci şərt, ümumi beynəlxalq hüquqa sadıqlıq, üçüncü şərt, mümkün kolliziyaların idarə edilməsi. Biz bu şərtləri Palermo Konvensiyasının 15-ci maddəsinin müvafiq bəndlərində görə bilərik:

1) Suverenliyin qorunması. Konvensiyanın 15.2 və 15.3-cü bəndlərinə görə, iştirakçı dövlətlərin öz milli qanunvericiliyinə uyğun olaraq yurisdiksiya müəyyən etmək hüququ vardır. Bu hüquq eyni zamanda onun ərazisindən kənarda törədilən cinayətlərə, özünün suveren maraqlarının qorunması məqsədilə yurisdiksiyanın tətbiqi üçün də əsas verir;

2) Ümumi beynəlxalq hüquqa sadıqlıq. Konvensiyanın 15.6-cı bəndi iştirakçı dövlətlərdən tələb edir ki, öz daxili qanunvericiliyinə uyğun olaraq müəyyən etdiyi yurisdiksiya qaydaları ümumi beynəlxalq hüququn prinsiplərinə zidd olmamalıdır.

3) Mümkün kolliziyaların idarə edilməsi. Konvensiyanın 15.5-ci bəndi paralel yurisdiksiya zamanı yaranan kolliziyanı həll etmək üçün “məsləhətləşmələr” mexanizmini ən optimal həll üsulu kimi müəyyənləşdirir. Əgər bir neçə dövlət eyni vaxtda eyni əməllə bağlı əməliyyat-istintaq tədbirləri həyata keçirirsə, onlar cinayət təqibini əlaqələndirmək üçün bir-biri ilə sıx əməkdaşlıq etməlidirlər. Bu tənzimləmə bir tərəfdən transmilli cinayətlərlə mübarizədə hüquqi boşluqların yaranmasının qarşısını alır, digər tərəfdən isə bu cinayətlərin yurisdiksiya mübahisələri səbəbindən cəzasız qalmamasını təmin edir. 2000-ci il Konvensiyasına əsasən, tətbiq edilən əsas məsləhətləşmə və əlaqələndirmə mexanizmləri qismində: transmilli cinayətlərin təqibi və istintaqı ilə bağlı hüquq-mühafizə və məhkəmə orqanlarının bir-biri ilə məsləhətləşmələrin aparılması, cinayət təqibinin daha səmərəli aparılması üçün uyğun yurisdiksiyanın müəyyən

edilməsi, cinayət təqibinin ötürülməsi, birgə istintaq qruplarının yaradılması, məlumat mübadiləsi və d. çıxış edir.

Palermo Konvensiyası transmilli cinayətlərlə mübarizə məqsədilə dövlətlərə yurisdiksiyanı əsasən ərazi və vətəndaşlıq prinsiplərinə görə müəyyən etməyi tövsiyə etdiyi halda, Azərbaycan qanunvericiliyi daha irəli gedərək sülh və insanlıq əleyhinə cinayətlər, müharibə cinayətləri kimi beynəlxalq cinayətlərlə yanaşı, insan alveri, terrorizm, terrorizmi maliyyələşdirmə və digər transmilli cinayətlərə görə də universal və müdafiə (qoruyucu) prinsiplərinin tətbiqini mümkün hesab edir (12.3-cü m.) [1, s. 30-31].

Əslində, universal yurisdiksiyanın tətbiqi beynəlxalq adət hüququna və müqavilələrə əsasən *jus cogens* normalarda təsbit olunmuş öhdəlikləri pozan və beynəlxalq birlik tərəfindən cinayət kimi tanınan soyqırımı, insanlıq əleyhinə cinayətləri, müharibə cinayətlərini və təcavüz cinayətlərini əhatə edir. 2001-ci il Universal yurisdiksiyaya dair Prinston prinsiplərinin I prinsipində birmənalı olaraq qeyd olunur ki, universal yurisdiksiyanın tətbiqi personal əlaqə, əməlin hansı dövlətin ərazisində baş verməsindən deyil, birbaşa cinayətin xarakteri ilə bağlıdır və bu prinsip həmin aktın II prinsipinin müəyyənliyinə əsasən ciddi beynəlxalq cinayətlərə (soyqırımı, müharibə cinayətlərinə, sülhə qarşı cinayətlərə, insanlıq əleyhinə cinayətlərə, işgəncə və d) münasibətdə tətbiq edilir [24]. Bu problemə həsr olunan araşdırmalarda da haqlı olaraq vurğulanır ki, beynəlxalq cinayətlər bütün beynəlxalq birliyin marağında olan *erga omnes* öhdəlikləri mühafizə edən *jus cogens* normalarının kobudcasına pozuntusudur [15, s. 526-545] və buna görə də dövlətlər beynəlxalq müqavilələrin şərtlərinə, həm də adət mənşəli *jus cogens* normalara istinad edərək bu cinayətləri törədən şəxslər üzərində mühakimə yurisdiksiyasını həyata keçirə bilirlər [7, s. 35].

İndi isə Azərbaycanın cinayət qanunvericiliyində transmilli cinayətlərə münasibətdə universal yurisdiksiyanın tətbiqinin hüquqi əsaslarına, onun tətbiq imkanlarına aydınlıq gətirək. CM-nin 12.3-cü maddəsi müəyyən edir ki, bu maddədə sadalanan beynəlxalq cinayətləri, beynəlxalq xarakterli cinayətləri və transmilli cinayətləri, habelə cəzalandırılması AR tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdən irəli gələn digər cinayətləri törətmiş AR vətəndaşları, əcnəbilər və ya vətəndaşlığı olmayan şəxslər, cinayətlərin törədilməsi yerindən asılı olmayaraq, bu Məcəllə əsasında cinayət məsuliyyətinə cəlb edilir və cəzalandırılır. Maddənin müəyyənliyindən göründüyü kimi AR beynəlxalq və transmilli cinayətlərə münasibətdə universal yurisdiksiyanın tətbiqi imkanı CM və ölkənin tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə söykənir.

Təşəkkül tapmış praktikaya söykənərək onu qeyd edə bilərik ki, soyqırımı, müharibə cinayətləri, sülh (təcavüz) və insanlıq əleyhinə cinayətlər üçün bu yurisdiksiya qeydşərtsiz keçərlidir. Universal yurisdiksiya bütün insanlığın marağında olduğu *erga omnes* öhdəliklərini mühafizə edən *jus cogens* normalarının pozulmasına görə tətbiq edilir. Yəni, universal yurisdiksiyanı həyata keçirmək hüququnun söykəndiyi prinsip onun arxasında duran rəşional məntiqlə və birbaşa bu prinsipin təbiəti ilə bağlıdır. Universal yurisdiksiyanın

həyata keçirilməsi üçün əsas səbəb cinayətin qarşısını almaq deyil, ədalətə nail olmaqdır [9, s. 17].

Bizim fikrimizcə, Azərbaycan qanunvericiliyi CM-nin 12.3-cü maddəsində transmilli cinayətlər törədən şəxslərin cəzasız qalmamasını hədəf seçərək, cinayət qanunvericiliyinin ərazidənkənarlıq yurisdiksiyasının tətbiqi kontekstində universal yurisdiksiya ilə müdafiə (*qoruma*) prinsipinin birgə tətbiqinin hüquqi mümkünlüyünə şərait yaradıb. Əvvəldə vurğuladığımız kimi, universal yurisdiksiya prinsipi beynəlxalq hüquqi mənada yalnız məhdud dairəli beynəlxalq cinayətlərə şamil edilsə, müdafiə (*qoruma*) prinsipi müvafiq dövlətin hüquqa uyğun xarici maraqlarının mövcudluğu nəzərə alınmaqla, həmin dövlət üçün təhlükəli olan istənilən əməllərə şamil edilir. Hesab edirik ki, ölkənin cinayət qanunvericiliyində transmilli cinayətlərə münasibətdə universal yurisdiksiyanın tətbiqi dövlətin qlobal təhlükəsizliyə və beynəlxalq hüquqi öhdəliklərə verdiyi önəmin əsas göstəricisidir.

Azərbaycanın cinayət qanunvericiliyi nöqteyi-nəzərindən transmilli cinayətlərə universal yurisdiksiyanın tətbiqini mümkün edən məhdud saylı beynəlxalq hüquq aktlarına: 2000-ci il Pa-lermo Konvensiyası, 1999-cu il terrorizmin maliyyələşdirilməsi ilə mübarizə haqqında Konvensiya, 1997-ci il bomba terrorizmi haqqında Konvensiya, 2003-cü il korrupsiya qarşı mübarizə haqqında BMT Konvensiyası, 2001-ci il kibercinayətlərlə mübarizə haqqında Budapeşt Konvensiyası və d. aiddir.

Sual yaranır: qeyd etdiyimiz bu konvensiyalar transmilli cinayətlərə münasibətdə universal yurisdiksiyanın beynəlxalq cinayətlərdə olduğu kimi tam şəkildə tətbiqi imkanını nəzərdə tuturmu? Təbii ki, xeyr! Transmilli cinayətlərlə mübarizə məqsədilə qəbul edilmiş konvensiyalar “*aut dedere aut judicare*” “ya ver, ya da mühakimə et” prinsipi vasitəsilə şərti universal yurisdiksiya (və ya subsidiar yurisdiksiya) imkanını nəzərdə tutur. Bunun təsdiqi üçün Palermo Konvensiyasının 15-ci maddəsinin 4-cü bəndinə müraciət edək. Həmin maddənin müəyyən etdiyi hüquqi rejimə görə, hər bur iştirakçı dövlət, cinayət törətməkdə şübhəli bilinən şəxs onun ərazisində olduqda və o, həmin şəxsi vermədikdə bu Konvensiya ilə əhatə olunan cinayətlərə dair öz yurisdiksiyasını müəyyən etmək üçün lazımi tədbirlər görür.

Transmilli cinayətlərə şərti universal yurisdiksiyanın (və ya subsidiar yurisdiksiyanın) tətbiqi aşağıda qeyd olunan sərt hüquqi şərtlərə cavab verməlidir: 1) şəxsin ərazidə olması; 2) ekstradisiyanın reallaşmaması; 3) ikili kriminalıq; 4) insan hüquqlarına şərtsiz əməl etmə. Məhz bu dörd şərt birlikdə dövlətlərin suverenliyinə hörmət edilməsini təmin edir və həmin cinayətlərlə mübarizədə cəzasızlıq mühitinin yaranmasının qarşısını alır.

Bir məsələni də yaddan çıxarmaq olmaz ki, transmilli cinayətlərə universal yurisdiksiyanın geniş tətbiqi dövlətlərin suverenliyinə müdaxilə riski yaradır. Məsələn, insan alveri nə qədər iyrənc, insan ləyaqətini alçaldan bir cinayət olsa da, onun ictimai təhlükəlilik dərəcəsi soyqırım cinayətinin təhlükəliliyi ilə müqayisə oluna bilməz. Bu səbəbdəndir ki, beynəlxalq hüquqda transmilli

cinayətlərlə mübarizədə universal yurisdiksiya subsidiarlıq (ikincilik) prinsipi əsasında nəzərə alınır və tətbiq edilir. Hesab edirik ki, Azərbaycan qanunvericiliyi də bu faktı nəzərə alaraq transmilli cinayətlərlə mübarizəni universal yurisdiksiya ilə müdafiə yurisdiksiyasının sintezi əsasında qurmuşdur.

III. Nəticə

Beləliklə, transmilli cinayətlərin planlaşdırılması, törədilməsi və ya nəticələri iki və ya daha çox dövlətin maraqlarına toxunduğu üçün bu əməlləri törətmiş şəxslərin məsuliyyətə cəlb edilməsində dövlətlər beynəlxalq hüquqda təşəkkül tapmış yurisdiksiya prinsiplərinə - ərazi, ərazidənkənarlıq, vətəndaşlıq (aktiv/passiv), universallıq və müdafiə (qoruma) prinsiplərinə əsaslanırlar. Buna stimül verən səbəb isə ondan ibarətdir ki, transmilli cinayətlər törədildiyi zaman qaçılmaz olaraq eyni vaxtda bir neçə tərəfin - məsələn, cinayətin baş verdiyi, ondan zərər çəkən və ya cinayətkarın vətəndaşı olduğu dövlətlərin paralel olaraq cinayət işi başlamaq və yurisdiksiyaya iddia etmək hüququ yaradır. Nəticədə yurisdiksiyaların kolliziyası baş verir ki, bu da öz növbəsində beynəlxalq hüququ daha səmərəli həll üsulları axtarmaq zərurəti ilə üz-üzə qoyur.

Məqalədə əldə olunmuş nəticələr göstərir ki, transmilli cinayətlərə münasibətdə yurisdiksiyanın tətbiqi ilə bağlı meydana çıxan problemlərin səmərəli həll variantlarının işlənilib hazırlanması aşağıdakı istiqamətlərdə əhəmiyyətlidir: 1) ənənəvi ərazi prinsipi ilə suverenlik konsepsiyasının qarşılıqlı münasibətinə yenidən baxılması; 2) yurisdiksiya münaqişələrinin həlli üçün daha təkmil tənzimləmə mexanizminin yaradılması, bu aspektdə, cinayətkarların cəzasız qalmaması və cəzanın labüdlüyü prinsipinin təmin edilməsi; 3) transmilli cinayətlərə münasibətdə universal yurisdiksiya prinsipi ilə müdafiə prinsipinin qarşılıqlı əlaqəsinin dəqiq sərhədlərinin müəyyən edilməsi və Azərbaycanın cinayət qanunvericiliyində bu istiqamətdə mövcud olan uyğunsuzluğun aradan qaldırılması.

Əməlin transmilli əhəmiyyət kəsb etməsi dövlət suverenliyinin imperativ elementi olan və coğrafi sərhədlərlə məhdudlaşan ərazi yurisdiksiyasının səmərəliliyini itirir. Başqa sözlə, klassik ərazi prinsipi transmilli cinayətlərlə mübarizə üçün yetərli deyil. Beynəlxalq hüquq (Palermo Konvensiyasının nümunəsində) dövlətlərə transmilli cinayətlərə görə mümkün yurisdiksiya münaqişələrinin həllinin daha optimal mexanizmlərinin yaradılmasına sərbəstlik verir.

Yurisdiksiyaların toqquşması halında yaranan kolliziyaların aradan qaldırılmasının ən optimal üsulu paralel yurisdiksiyanın müəyyən edilməsidir. Paralel yurisdiksiya hüquqi məsələlərin həllində müxtəlif imkanlar təqdim etsə də, o, dövlətlərdən suverenliyin qorunmasını mütləq şərt kimi tələb edir. Yəni, bir dövlətin maraqları və hədəfləri başqa dövlətin suverenliyinin pozulması hesabına təmin oluna bilməz. Beləliklə, yurisdiksiyanın müəyyən edilməsinə dair irəli sürülən prinsiplər dövlətlərin suveren hüquqlarını zəiflətmir, əksinə, transmilli cinayətlərə qarşı daha səmərəli, universallaşmış bir suverenlik modelinin formalaşmasına xidmət edir. Bu

isə öz növbəsində, cinayətkarların cəzasız qalmaması və cəzanın labüdlüyü prinsipinin təmin edilməsində ən optimal həll yoludur.

Yurisdiksiya münaqişələrinin həlli kontekstində paralel yurisdiksiya prinsipinin tətbiqi həm ən uyğun məhkəmə platformasının müəyyən edilməsində, həm də sübutların əlçatanlığının təmin olunmasında əhəmiyyətlidir. Rəqabət aparan yurisdiksiyalar zamanı siyasi maraqlar deyil, ədalətin bərpası və cəzasızlığa son qoyulması əsas götürülməlidir.

Beynəlxalq adət hüququna və müqavilələrə əsasən, universal yurisdiksiya prinsipi - xarakteri nəzərə alınmaqla - soyqırımı, insanlıq əleyhinə cinayətlər, müharibə cinayətləri və təcavüz cinayətlərinə şərtsiz tətbiq edilir. İnsan alveri, terrorizmin maliyyələşdirilməsi və korrupsiya kimi transmilli cinayətlərə universal yurisdiksiyanın tam tətbiqi isə praktiki baxımdan mümkünsüzdür, çünki bu cinayətlərin ictimai təhlükəlilik dərəcəsi və vurduğu zərərin xarakteri soyqırım kimi ağır beynəlxalq cinayətlərlə müqayisə oluna bilməz. Mövcud kolliziyaların qarşını almaq məqsədilə beynəlxalq hüquq *“aut dedere aut judicare”* “ya ver, ya da mühakimə et” prinsipi əsasında transmilli cinayətlərə şərti universal yurisdiksiyanın (və ya subsidiar yurisdiksiyanın) tətbiqi imkanını nəzərdə tutur; çünki universal yurisdiksiyanın həddindən artıq geniş tətbiqi dövlətlərin suverenliyinə müdaxilə riski yarada bilər.

Aparılan tədqiqatdan aydın olur ki, AR CM-nin 12.3-cü maddəsində fərqli hüquqi təbiətə və fərqli hüquqi məsuliyyət rejiminə malik beynəlxalq və transmilli cinayətlərin yurisdiksiya şərtlərinin eyniləşdirilməsi təsbit olunub. Beynəlxalq birliyin həyati əhəmiyyətli maraqlarına qəsd edən beynəlxalq cinayətlərə münasibətdə şərtsiz universal yurisdiksiyanın tətbiqi beynəlxalq hüququn imperativ norması kimi qəbul edilsə də, insan alveri və terrorizm kimi transmilli cinayətlər üçün analoji yanaşma hüquqi cəhətdən əsaslandırılı bilməz. Çünki transmilli cinayətlər üzrə ərazidənkənarlıq yurisdiksiyasının səmərəliliyi yalnız *“aut dedere aut judicare”* “ya ver ya da mühakimə et” klauzulasına söykənən şərti universal yurisdiksiya prinsipi (və ya subsidiar yurisdiksiya prinsipi) çərçivəsində mümkündür.

Qanunvericilikdəki bu boşluğun aradan qaldırılması üçün AR CM-nin 12.3-cü maddəsinə müvafiq düzəlişin edilməsini təklif edirik. Maddədə beynəlxalq cinayətlər üçün şərtsiz, transmilli cinayətlər üçün isə cinayətkarın ölkə ərazisində olmasını tələb edən şərti universal yurisdiksiya rejimi müəyyən edilməlidir. Nəticə etibarilə, belə bir rejimin qanunvericilikdə müəyyən edilməsi dövlətlərin ərazidənkənarlıq yurisdiksiyasını əsassız olaraq genişləndirməsinin qarşısının alınma-sına xidmət edir.

ƏDƏBİYYAT (REFERENCES):

1. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi. Bakı, Hüquq Yayın Evi, 2025, 848 səh.
2. Ağayev İ. Cinayət hüququ. Ümumi hissə. Leipziger Universitätsverlag GMBH, 2026. 797

3. Beynəlxalq sənədlər (III cild). Azərb. dilində. Bakı, Qanun, 1064 s.
4. Beynəlxalq hüquq. Dərslik /Ümumi hissə/, Bakı: Ləman Nəşriyyat Poliqrafiya MMC, 2018, 420 səh.
5. Hüseynov L.H. Beynəlxalq hüquq. Dərslik. Bakı, Qanun nəşriyyatı, 2012, 368 səh.
6. Məmmədov R.K. Beynəlxalq cinayət hüququ və Azərbaycan Respublikasının cinayət qanunvericiliyi. Bakı, NAT Co MMC, 2012, 321 səh.
7. Məmmədov R.K. Soyqırımı – beynəlxalq hüququn *jus cogens* normalarına qəsd edən beynəlxalq cinayətdir // “Zəfər günü” və “Konstitusiya və Suverenlik ili”nə həsr olunmuş “Azərbaycanda demokratik respublika modelinin təşəkkül tarixi: dövlət rəmzlərinin təsis edilməsindən dövlət suverenliyinin tam əldə edilməsinə aparan yol” adlı respublika elmi-praktik konfransının materialları. 03 noyabr 2025-ci il, Bakı. 2025. s. 34-40
8. Səmədova Ş.T. Transmilli cinayət hüququnun nəzəri və praktiki problemləri. Monoqrafiya. Bakı: Mürtəcim, 2023. 304 səh.
9. Süleymanlı S.A. Universal yurisdiksiyanın hüdudları və məhdudiyyətləri (The scope and limitations of universal jurisdiction). Bakı, Azərbaycan nəşriyyatı, 2013, 128 səh.
10. Действующее международное право: В 3 т. / Сост. Ю. М. Колосов и Э. С. Кривчикова. М. Издательство Московского независимого института международного права. Т. 3.1999. 832 страниц.
11. Коркачева Д.А. Понятие юрисдикции. Судебная юрисдикция и ее виды /Д.А. Коркачева // Современное право. № 10, 2022, с. 91-96
12. Каюмова А.Р. Уголовная юрисдикция в международном праве: вопросы теории и практики. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора юридических наук. Казань, 2016. 39 страниц.
13. Международное право: учебник для вузов /отв ред. проф. Г.М.Мелков. М.: РИОР, 2009. 720 страниц.
14. Моисеев А. А. Суверенитет государства в международном праве: Учебное пособие. М., Издательство Восток - Запад 2009. 384 страниц.
15. Синякин И.И, Скуратова А.Ю. Нормы *jus cogens*: исторический аспект и современное значение для международного права //Вестник Пермского университета. Юридические науки. Выпуск 41. 2018, с. 526-545
16. Терентьева Л.В. Экстерриториальное проявления юрисдикции государства в условиях трансформации восприятия его пространственных границ / Л.В.Терентьева // Право. Журнал Высшей школы экономики. № 3, 2019, с. 160-180

17. Черниченко С. В. Теория международного права. В 2-х томах. Том 2. М.: Издательство НИМП. 1999. 531 страниц.
18. Boister N. An Introduction to Transnational Criminal Law. Oxford. Oxford University Press, 2012. 350 pages.
19. Corn G.P, Taylor R. Sovereignty in the age of cyber // American Journal of International Law Unbound. N.Y. Volume. 111, 2017, p. 207-212
20. Donegan A. J. The United States Extraterritorial Abduction of Alien Fugitives: A Due Process Standard // *New England International and Comparative Law Annual*, Volume 3, 1997, p 76–124.
21. Oxman H. B. Jurisdiction of States // *Encyclopedia of Public International Law*. Volume 1. Elsevier Sciences Publishers. Amsterdam, 1992, p. 49-62.
22. Rome Statute of the International Criminal Court: URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/2024-05/Rome-Statute-eng.pdf> (last access: 13.06.2026).
23. Shaw M. N. International Law. Sixth edition. Cambridge, Cambridge University Press. 2008, 1710 pages.
24. The Princeton Principles on Universal Jurisdiction 28 (2001): URL: <https://hrlibrary.umn.edu/instate/princeton.html> (last access: 13.06.2026)

THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF DETERMINING JURISDICTION OVER TRANSNATIONAL CRIMES

ORUJ MURSALOV*

Abstract

The article is devoted to a comprehensive analysis of the theoretical and practical aspects of determining jurisdiction over transnational crimes that infringe upon the economic, political, legal, and other interests of two or more states in the modern era. According to international law (particularly the Palermo Convention), an act is transnational in nature if the crimes is committed in more than one state, is planned or controlled in another state, or is carried out by an organized criminal group operating in several states. The transnational character of the act concurrently grants the states where the crime occurred, the victim's state, and the offender's state of nationality the right to initiate criminal proceedings and claim jurisdiction, resulting in a conflict of jurisdictions. Resolving this issue obliges international law to identify a more optimal type of jurisdiction and implement more effective principles.

* Doctoral student of Baku State University/ email- orucmurselov1@gmail.com

Based on research and analysis, the article emphasizes that the most optimal mechanism for resolving jurisdictional conflicts in the fight against transnational crimes today is the application of parallel jurisdiction. The implementation of this type of jurisdiction, on one hand, fosters closer cooperation between the law enforcement and judicial authorities of states in combating transnational crimes, and on the other hand, ensures that criminals do not go unpunished.

The article concludes that it is inappropriate to equate the jurisdictional conditions of international and transnational crimes, which possess different legal natures and liability regimes, under article 12.3 of the Criminal Code of the Republic of Azerbaijan. It is proposed that the article should establish an unconditional universal jurisdiction regime for international crimes, and a conditional universal jurisdiction regime requiring the presence of the offender within the country's territory for transnational crimes.

Keywords: *transnational crimes, jurisdiction, Criminal Code of the Republic of Azerbaijan, Palermo Convention, territorial jurisdiction, criminal globalization, universal jurisdiction, conditional universal jurisdiction, parallel jurisdiction.*

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ЮРИСДИКЦИИ В ОТНОШЕНИИ ТРАНСНАЦИОНАЛЬНЫХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ

ОРУДЖ МУРСАЛОВ*

Резюме

Статья посвящена анализу теоретических и практических аспектов определения юрисдикции в отношении транснациональных преступлений, посягающих на интересы двух или более государств. Согласно международному праву, в частности Палермской конвенции, преступление носит транснациональный характер, если совершено в нескольких государствах, планируется или контролируется в другом государстве либо осуществляется организованной преступной группой, действующей в нескольких государствах. Такой характер преступления предоставляет нескольким государствам право возбуждать уголовное дело и осуществлять юрисдикцию, что приводит к юрисдикционным конфликтам и требует эффективных механизмов их разрешения.

Исследование показывает, что наиболее оптимальным механизмом разрешения юрисдикционных конфликтов в борьбе с транснациональной преступностью является параллельная юрисдикция. Она способствует

* Докторант Бакинского Государственного Университета/ email- orucmurselov1@gmail.com

сотрудничеству правоохранительных и судебных органов государств и обеспечивает неотвратимость наказания преступников.

В статье также делается вывод о неправомерности отождествления условий юрисдикции международных и транснациональных преступлений, имеющих различную правовую природу и режимы ответственности, в статье 12.3 Уголовного кодекса Азербайджанской Республики. Предлагается установить безусловную универсальную юрисдикцию для международных преступлений и условную универсальную юрисдикцию для транснациональных преступлений, требующую присутствия преступника на территории страны.

Ключевые слова: транснациональные преступления, юрисдикция, Уголовный кодекс Азербайджанской Республики, Палермская конвенция, территориальная юрисдикция, криминальная глобализация, универсальная юрисдикция, параллельная юрисдикция.

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 19.11.2025

Çapa qəbul: 05.06.2026